

OSMANLI HANEDAN TÜRBELERİNDEN BAZI İŞLEMELİ ÇOCUK SANDUKA KILIFLARININ TÜRK SANATINA KATKILARI

BARIŞTA, H. Örcün
TÜRKİYE/TURÇIA

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nin işlemeleri farklı malzeme kullanılarak, farklı türler üzerine farklı iğnelerle yapılmış çeşitli konuların çeşitli biçimlendirmeler ve kompozisyonlarla süslenmiş, kitabeli örnekleriyle Türk sanatında ayrı bir yer tutmaktadır. Plastik sanatlar kapsamında estetik değerleri ile dikkat çeken bu parçalar aynı zamanda üzerlerindeki yazılı bezemeleriyle fonetik sanatlar alanında da ilgi çekmekte ve bazıları kitabelerindeki açıklamalarla tarihi belge niteliği arz etmektedir. Bunlar arasında genel anlamda “puşide” olarak literatüre geçmiş sanduka örtüleri, sanduka kılıfları, sandukaların baş levhaları kendine özgü bir yer tutmaktadır.

Bilindiği gibi genellikle dikdörtgen prizma gibi gövde üzerine oturtulmuş bir üçgen prizma biçiminde kapaktan oluşan sandukaların örtüleri ya bir ya da birden fazla parçadan meydana gelmektedir. Bir parçadan oluşan örtüler (puşideler) dikdörtgen biçimindedir. Birden fazla parçadan oluşan örtüler ise ya kapak ve gövdeyi örten bir puşide ile baş ve ayak ucunu kaplayan puşide levhaları ya da kapağı örten örtüler (puşideler) gövdeyi saran örtüler ile baş ve ayak ucunu kaplayan puşide levhalarından meydana gelmektedir. Çoğunlukla puşideler dikdörtgen, puşide levhaları ise üçgenle taçlanmış dikdörtgen biçimindedir. Bu arada sandukayı kaplayan diğer bir ifadeyle sandukaya fiks edilmiş örnekler vardır.¹ Sanduka kılıfı olarak adlandırılabilen sandukaya tutturulmuş (fiks edilmiş) bu örnekler tek parçadan oluşan iki boyutlu puşidelerden farklı olarak dikdörtgen prizma gövdeli ve bir yönde diğerinden daha alçak tutulmuş üçgen prizma biçimli kapakla örtülü sandukaların biçimine göre üç boyutlu tasarlanmıştır. Bunlar sandukanın üstündeki üçgen prizma biçimli kapağı örten iki parçalı tepelik, sandukanın ön cephesini örten baş levhası, arka cephesini örten ayak levhası, sağ yan parçası, sol yan parçası ve bazen iki parçalı bordür biçimi etekten oluşmaktadır. Eyüpsultan'daki Mihrişah Sultan Türbesi,² Adile Sultan

¹ H. Örcün Barışta, “19-20. Yüzyıl Yazılı Bezemeli Türk İşlemeleri –İstanbul Hanedan Türbelerinden Puşide ve Puşide Levhalarından Örnekler”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s. 94.

² Gönül Yılmazkurt, “İstanbul Eyüpsultan Mihrişah Sultan Türbesi Sandukalarındaki Puşideler”, **Tarihî Kültür ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, Eyüp Belediyesi, 2000, s. 306, 307.

Türbesi,³ gibi türbelerde bulunan kalıpları çıkarılmış ve çizimleri yapılmış başka deyişle bir tür rölevaleri çıkartılmış puşideler bu türde yapılmış çeşitlemeleri gözler önüne sermektedir.

Türbelere diğer yapı türlerinden farklı bir kişilik kazandıran, sandukaları donatan bu parçalar kadın erkek ve çocuklar için tasarlanmış örnekleriyle tören giysisi olan sırmalı ceketler, bindallı gelinlikler giymiş canlılar gibi sanki başka bir dünyaya göç edenlerin sıralandığı bir gelin alayı izlenimi vermekte ve türbelere farklı bir boyut kazandırmaktadır. Bunlar hayatın doğum evlenme ve ölüm olarak sıralanan üç ana döneminden biri olan ölüm çevresinde kümelenen gelenekle beslenmiş bir hazine oluşturmaktadır. Fatih Türbesi, Bayezit Türbesi, Süleymaniye Türbesi, III. Mustafa ve III. Selim Türbesi, I. Abdülhamit Türbesi, II. Mahmut Türbesi, Nakşidil Sultan Türbesi, Cedid Havatin Türbesi, Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi vb. hanedan türbelerinin yanı sıra Eyüp Sultan Türbesi'nde bulunan seçkin örnekler bu konuda tanıklık etmektedir. Plastik sanatlar dalında biçimleri ve süslemeleri ile engin bir galeri oluşturan bu parçalar dinî nitelikli ve profan yazı şeritleri dışında hanedan mensuplarının kimlikleri ile sultanların veladeti, cülusu, müddet-i saltanatları, irtihalleri başka deyişle otobiyografileri konusunda da bilgiler veren görsel tarihî bir belgelik (arşiv) meydana getirmektedir.

Atlas ve kadifenin yanı sıra deriden yapılmış⁴ bu örnekler, genellikle “dival işi” ile çeşitli süslemelerle bezenmiştir. İstanbul'daki hanedan türbelerinde günümüze çeşitlemeleri ulaşmış bu örnekler arasında III. Mustafa ve III. Selim Türbesi'nde bulunan bir grup çocuk sanduka kılıfı dikkat çekmektedir. Bunların XVIII. yüzyıla tarihlenen bir grubu I. Abdülhamit (Hamidiye) Türbesi'ndeki Şehzade Murad ve Rabia Sultan sanduka kılıfları⁵ gibi örnekleri bulunan XVIII. yüzyıl örneklerini tamamlamakta bir tanesi ise I. Abdülhamit Türbesi'ndeki Mevhibe Sultan, Şehzade Sultan Mehmet Rüştü sanduka kılıfları⁶ gibi türbe yapıldıktan sonra definler yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır. XIX. yüzyıldan kalmış bir örneği ise yapının XIX. yüzyılda geçirmiş olduğu bir onarıma işaret etmektedir.

Bu bağlamda bunlar estetik değerlerin yanı sıra Kütahya Ulu Cami'nin üzerinde Saraç Apdullah Tayyar, adı geçen 1307 (1889 M.) 1309 (1891-1892 M.) tarihleri kayıtlı. Ayverdi⁷ tarafından keçe olduğu belirtilmiş olan kilim ve deri ile

³ Emine Ketencioğlu, “Eyüpsultan'da Adile Sultan Türbesi'ndeki Puşide Örnekler”, **Tarihî Kültür ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, Eyüp Belediyesi, 2000, s. 252.

⁴ H. Örcün Barışta, **Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 101, 102.

⁵ Barışta, agm, “19-20. Yüzyıl Yazılı Bezemeli Türk İşlemeler-İstanbul Hanedan Türbelerinden Puşide ve Puşide Levhalarından Örnekler”, s. 100.

⁶ Barışta, agm, “19-20. Yüzyıl Yazılı Bezemeli Türk İşlemeleri-İstanbul Hanedan Türbelerinden Puşide ve Puşide Levhalarından Örnekler”, s. 101.

⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Mimari Çağının Menşei-Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I**, 1989, s. 513.

yapılmış ana kapının yanaklı perdesi,⁸ Askerî Müze'deki 146 envanter numaralı 1329 (1911 M.) tarihi bulunan Kosova Sancağı kılıfı⁹ gibi belge niteliğinde olması açısından değer taşımaktadır.

Bu bildiri de amacımız; İstanbul'daki III. Mustafa ve III. Selim Türbesi onarımında olduğu için geçici bir süre İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposu'nda korunan bir grup işlemeli çocuk sanduka kılıfını plastik özellikleri ile tanıtmak, bu bağlamda Türk işlemlerine XVIII. yüzyıla tarihlenen bir grup sanduka kılıfı kazandırmak ve XIX. yüzyıldan kalan bir örneğin üzerlerindeki yazılı bezemelerle türbenin XIX. yüzyılda geçirmiş olduğu onarım çevresinde bizlere bazı ip uçları sunan bu kültür varlığı niteliğindeki örnekleri sergilemek ve belgelemektir. Bu yolla III. Mustafa tarafından külliyeinin bir parçası olarak inşa ettirilen, mimarı Mehmet Tahir Ağa olan 1177 (1763 M.) yılında tamamlandığı ileri sürülen,¹⁰ ancak birinci kat cephe düzeninin yeniden ele alınmış olduğu¹¹ tespit edilen, parmaklık detaylarının 1818 tarihli Nakşidil Sultan Türbesi ile benzerlik göstermesi açısından, bu tarihler çevresinde bir onarım geçirmiş olabileceği¹² düşünülen yapının işlemeli parçalara dayanarak sonradan onarım geçirmiş olabileceği ileri sürülmektedir.

Bildiri önceden değinildiği gibi geçici bir süre için İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposu'nda korunan 18. ve XIX. yüzyılda türbeye defnedilmiş çocuklara ait bir grup işlemeli sanduka kılıfı ile bunlar çevresinde kümelenen işlemlerle sınırlıdır.

İlk beş örnek **Hadikatü'l Cevami'** de, Laleli Cami anlatılırken: “Hibetullah, ve Mihrimah ve Mihrişah büyük türbede medfunelerdir. Ve Şehzade Sultan Mehmed dahi anda medfundur. Bu merhuman-ı mezburan sahib-i hayrın evlatlarıdır”,¹³ şeklindeki cümlelerle değinilen III. Mustafa'nın çocuklara ait sanduka kılıflarıdır. Konya Mevlana Müzesi'ndeki 633 envanter numaralı 1790 tarihli, III. Selim tuğralı Derviş Ebubekir adı okunan, 297 cm X 423 cm boyutlarındaki puşidenin verdiği bilgileri tamamlayan, XVIII. yüzyıla tarihlenen sanduka kılıfları: 52 envanter numaralı üzerinde 1175 (1761 M.) tarihi okunan, Hibetullah Sultan

⁸ H. Örcün Barışta, “Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden Kalan İstanbul Askerî Müze ve Deniz Müzesindeki Deri Üzerine Yapılmış 19-20. Yüzyıl İşlemlerinden Örnekler”, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, II. Kısım, s. 1256.

⁹ Barışta, age, “Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemleri”, s. 164. Ayrıca **bkz.:** Barışta., “Osmanlı İmparatorluğu Döneminden Kalan İstanbul Askerî Müze ve Deniz Müzesindeki Deri Üzerine Yapılmış 19-20. Yüzyıl İşlemlerinden Örnekler”, s. 1255.

¹⁰ Hakkı Önkal, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, 1404, Sanat Tarihi, 622, Ankara, 1992, s. 22.

¹¹ Ali Zirek, **Batı Mimari Üsluplarının Osmanlı Türbe Mimarisine Yansıması**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 2004, s. 10.

¹² Gülsüm Tanyeli, “Laleli Külliyesi”, **Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, Cilt: 5, S. 192.

¹³ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi-Ali Satı Efendi-Stüleyman Besim Efendi, **Hadikatü'l Cevami-İstanbul Camileri ve Diğer Dinî Sivil Mimari Yapılar**, Hazırlayan Ahmed Nezih Galiktekin, İstanbul, 2001, İşaret Yayınları, 93, s. 64.

adı geçen sanduka kılıfı; 53 envanter numaralı üzerinde 1177 (1763 M.) tarihi okunan Mihrimah Sultan adı geçen sanduka kılıfı; 51 envanter numaralı üzerinde 1186 (1772 M.) tarihi okunan Fatma Sultan adı geçen sanduka kılıfı; 48 envanter numaralı üzerinde 1186 (1772 M.) tarihi okunan Şehzade Mehmed Taha adı geçen sanduka kılıfı ve 49 envanter numaralı kitabesiz Mihrişah Sultan sanduka kılıfından oluşmaktadır.

Bunlardan Hibetullah Sultan'ın baş levhasında:

“Hüve'l Baki

Merkad-ı mübarek merhume ve mağfur ha

Hibetullah Sultan aleyh es-san bint

Sultan Mustafa Han aleyhirrahahmetü

Ve'l gufran ruhu için el Fatiha 1175”

(Ebedî olan Allah'tır. Bu mübarek mezar merhume ve Allah'ın gufranına nail olmuş Sultan Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan ruhu için el Fatiha 1175) yazısı okunmaktadır. Karşılıklı iki parçadan oluşan tepelik ünitesinde ise “Ayet-i Kürsi” yazılıdır.¹⁴

Deri astara kaplanmış ipekli dokuma üzerine altın rengi metal iplikle dival işi ile işlenmiş, parçaları birbirine bağlanmış bu üç boyutlu sanduka kılıflarının boyutları sandukalarla bağlantılı olarak değişmektedir. Bu kılıfların birleştirilerek üç boyutlu biçimlendirilmişlerin tepelikten alınan gövde-uzunlukları: 126 cm-91 cm; baş levhasının yükseklikleri: 74 cm-41 cm; ayak levhasının yükseklikleri: 47 cm-16.5 cm arasında değişmektedir. Önceden tek tek tasarlanmış iki boyutlu parçalara gelince bunların tepeliklerinin yükseklikleri: 43 cm-17 cm; yan parçalarının yükseklikleri: 35 cm-17.5 cm; baş levhasının genişlikleri: 63 cm-46 cm; ayak levhası genişlikleri: 31 cm-22 cm; bordürlerinin genişlikleri: 9 cm-15 cm arasında değişmektedir.

Benzer süsleme programı bulunan bu sanduka kılıflarının tepeliklerinde diagonal dizilmiş şeritler içine oturtulmuş yer yer çiçeklerle süslenmiş yazılı bezemeler yerleştirilmiştir. Örneklersek 52 envanter numaralı Hibetullah Sultan sanduka kılıfında I. Abdülhamit Türbesi'ndeki Şehzade Mehmet sanduka kılıfında olduğu gibi “Ayet-i Kürsi” okunmaktadır. Baş levhasında ise adı, ölüm tarihi ve Sultan Mustafa'nın kızı olduğu yazılıdır. Benzer biçimde oluşturulmuş diğer baş levhalarında isimler ve tarih değişmektedir.

Üstte bir sıra inci dizisi suyu ile sınırlandırılmış yan parçaları ise sütun ve kemerler arasına yerleştirilmiş vazoya oturtulmuş çiçeklerden oluşan natürmort motifleriyle bezenmiştir. Vazoları farklı büyüklükte tasarlanmış bu natürmortlar

¹⁴ Yazılar M. Akif Erdoğan tarafından okunmuş ve açıklama onun tarafından yapılmıştır..

bir motifte lale, nergis, sünbül bir motifte laleler ve güllerle oluşturulmuştur. Yan parçaları aşağıda alternatif yerleştirilmiş iç içe oturtulmuş yapraklardan oluşan bir bordür kuşatmaktadır.

50 envanter numaralı bir tepelik, bir yan ve bir baş levhasından oluşan 50 envanter numaralı sanduka kılıfı parçaları açık turkuaz-mavi kadife üzerine gümüş rengi metal iplikle dival işi ile işlenmiştir. Diğerlerinden farklı olarak bu sanduka kılıfı parçaları deri yerine iri gözenekli tela türü dokuma ve ince gözenekli keten bez ile astarlanmıştır. Bu sanduka kılıfı parçalarının tepeliğinin uzunluğu 107 cm; birbirine iliştirilmiş tepelik ve yan parçasının genişliği baş tarafında 58 cm ayak tarafında 52 cm'dir. Baş levhasının ise yüksekliği 53 cm genişliği 53 cm'dir.

Tepelik, yan parçasının çevresi köşeleri krizantemlerle belirlenmiş defne yaprağı bordürü ile kuşatılmıştır. Tepeliğe yatay eksende sarmaşık dalı biçiminde gelişen 'S' kıvrımlı dallar ve çevresine oturtulmuş defne yapraklarından oluşan bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Benzer bir yaklaşımla yatay ekseninde gelişen yan levhasına yan yana yerleştirilmiş kirizantemlerden oluşan iki asma çelenk oturtulmuştur. Dikey ekseninde sarkan üç defne dallı arasına oturtulmuş bu asma çelenklerde farklı boyutlarda oluşturulmuş on iki krizantemin üstündeki yarım daire biçimindeki boşluğa karşılıklı iki defne dalı oturtulmuştur.

Sanduka kılıfının baş levhasının çevresi köşeleri kirizantemlerle belirlenmiş defne yaprağı bordürü ile kuşatılmıştır. Böylece oluşturulan çerçevenin içine bir fiyonkla bağlanmış defne dalları ve karşılıklı oturtulmuş üçer krizantemden oluşan çiçek buketi üzerine dizilen yazı şeritleri ile bezenmiştir.

Baş levhasında "Hüvel'baki Andelip-i (bülbul bahçesi) aşiyân-ı cennet merhume Naime Sultan ibnetü's-Sultan Abdülmecid Han hazretleri fi (ilk günü) gurre Rebiülahir Sene 1259 (1843 M.).¹⁵ Üzerindeki açıklamadan Abdülmecit'in kızı Naime Sultan'a ait olduğu anlaşılan bu sanduka kılıfı, 1843 yılında başka deyişle XIX. yüzyılda türbeye bir defin ve bu çevrede bir onarım yapılmış olduğunu düşündürmektedir.

Aynı türbede bulunan 29 envanter numaralı ve 30 envanter numaralı işlemeli iki perd böyle bir düşünceyi güçlendirmektedir. Bunlardan birincisinin üzerinde Şefa'at Ya Nebiyallah Muhammed Resulullah. Bu Resullah'ın hilyesini, [(Peygamberin sakalı-Sakalı Şerif) Sultan III. Mustafa Han oğlu Hazreti Sultan Selim Han hediye etti. Sene 1215 (1800 M.) yazılıdır.¹⁶ İkincisinin ise üzerine "Haza kademü'n nebiyu'l muhterem sallallahü aleyhi ve sellem"¹⁷ (Bu Nebiyyü'l muhterem SAV'nin kademidir.)¹⁸ yazısı ile Abdülmecit tuğrası 1265 (1848 M.) tarihi işlenmiştir. Kademi Saadet Perdesi III. Selim ve Abdülmecit dönemlerinde

¹⁵ Yazılar Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu tarafından okunmuştur.

¹⁶ Önkâl, age, s. 222.

¹⁷ Yazılar Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu tarafından okunmuştur.

¹⁸ Önkâl, age, s. 222.

türbeye bazı eklemeler yapılmış olduğu görüşünü desteklemektedir. Bilindiği gibi türbede, içi çini kaplı bir dolap yer almaktadır. Bu dolabın üstündeki kapaklı üniteye Peygamberin sakalı ortada isı Peygamberin ayak izleri yer almaktadır. Büyük bir olasılıkla ayak izleri Abdülmecit Dönemi'nde buraya yerleştirilmiştir. Üstteki dolaptaki sakalı şerif dolabı ise III. Selim'in babasının türbesine yapmış olduğu bir armağan olmalıdır.

Sonuç olarak denilebilir ki, III. Mustafa ve III. Selim Türbesi'nde bulunan çocuk sanduka kılıfları ve bunların çevresinde kümelenen iki işleme perde tarih kitabeleriyle önemli örnekler oluşturmakta ve Türk sanatının işlemleri gibi mimarisinin de XVIII ve XIX. yüzyıllarına ışık tutmaktadır. Bu örneklerle I.Abdülhamit Türbesi'ndeki çocuk sanduka kılıfları (puşideler) ve bütün hanedan türbelerdeki kadın, erkek ile çocuklara ait sanduka kılıfları bütünleştirildiği zaman belli gruplar ayırt edilmekte ve bu gruplar hem estetik değerleri, plastik özellikleriyle bazı üslupların, bazı işliklerin varlığını ortaya koymakta hem fonetik değerleri de olan yazılı bezemeleriyle türbelere sonradan yapılan definler hem de bazı onarımlar konusunda bizlere değerli bilgiler sunmaktadır. Bazıları endüstriyel sanatlar düzeyinde çalışmalara işaret eden bu örnekler üzerinde daha detaylı çalışmalar yapılmalı ve bu değerli taşınabilir nitelikteki kültür varlıkları dünya sanatına tanıtılmalı başka kültürlerde benzeri bulunmayan, bu hazine bir proje çerçevesinde sergilenmelidir. Bu sanduka örtüleri, sanduka kılıflarından oluşan hazineyi koruyarak günümüze ulaştırdığı için şükran borçlu olduğumuz Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Türbeler Müdürlüğüne "İstanbul Osmanlı Hanedan Türbeleri Müzesi" isimli bir müze kazandırılmalıdır.

Fotoğraflar, 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 (Bkz.: s. 989-991)

1. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposundaki 52 envanter numaralı Hibetullah Sultan'a ait sanduka kılıfının ön cepheden görünüşü.

2. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposu'ndaki 52 envanter numaralı Hibetullah Sultan'a ait sanduka kılıfının kitabesi.

3. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposundaki 52 envanter numaralı Hibetullah Sultan'a ait sanduka kılıfının arka cepheden görünüşü.

4. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposundaki 52 envanter numaralı Hibetullah Sultan'a ait sanduka kılıfının yan cepheden görünüşü.

5 ve 6. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Türbeler Müdürlüğü Deposu'ndaki 50 envanter numaralı Naime Sultan'a ait sanduka kılıfının parçalarının ve kılıfının kitabesinin görünüşü.